

AZ IPARPOLITIKA OSZTRÁK NÉMETALFÖLDÖN

Az utrechti, a rastatti és a badeni béke (1713-1714) átrajzolta Európa térképét, abban a reményben, hogy ez meghozza az egyensúlyt a nemzetközi politikában. Dél-Németalföld ezután már nem a spanyol Habsburgok fennhatóság alá tartozott, hanem Osztrák Németalföld lett, VI. Károly uralma alatt. Az osztrák monarchia a hatalomátruházást követő első években óvatos és főleg habozó adminisztratív politikát folytatott. Ez érezhető volt a gazdasági életben is. 1728-ban azután a kormány hozzálátott, francia mintára, intendánsok kinevezéséhez, akiknek az volt a feladatuk, hogy informálják a kormányt a gazdasági viszonyokról és főképpen a manufaktúrák és ipari vállalkozások helyzetéről. 1734-1735-től kezdve Dél-Németalföld egyre inkább beépült az osztrák birodalomba, egy sor központosító jellegű intézkedés következtében, amelyek azonban nem érintették szabadságait, jogait és kiváltságait. Dél-Németalföldet nem tekintették meghódított területnek, sajátos jogállása volt, amelynek értelmében oszthatatlan, elidegeníthetetlen és semleges volt. Ezt a jogállást a lakosság nagyra értékelte, mivel ez távol tartotta az országot a lengyel örökösödési és a hétéves háborútól. Dél-Németalföldet csak dinasztikus kapcsolat kötötte Ausztriához az uralkodóház révén, és amíg az tiszteletben tartotta az ország struktúráját és a megszokott munkamódszereket — ami egy fél évszázadon át, 1735 és 1785 között így is volt —, számíthatott dél-németalföldi állam polgárainak konszenzusára. Ez lehetővé tette, hogy Bécs az Ausztriát Brüsszelben képviselő kormányzat közvetítésével egyre növekvő befolyást gyakorolhasson számos területre, többek között az iparra.

A pénzügyigazgatást és a gazdaságpolitikát a Pénzügyi Tanács tartotta kézben. A Tanácsban igen tehetséges közgazdászok csoportja dolgozott, köztük Martin de Mullendorff, Gaspar Baudier, Ferdinand Paradis, Henri Delplancq és sokan mások. 1737-ben a Pénzügyi Tanács mellé rendelték a Behozatali és Kiviteli Vámokat Kezelő Hivatalt, amelyre később, egy 1752. évi átszervezés után, végleg rábízták a gazdaságpolitika irányítását, valamint a statisztikai adatok gyűjtését és értékelését. Magától értetődik, hogy a levéltárakban mindmáig megőrzött statisztikai anyag elsődrendű forrás Osztrák Németalföld gazdasági viszonyainak tanulmányozásához és megértéséhez. Ugyanakkor világos képet ad arról, milyen nagy érdeklődés volt kormánykörökben a gazdasági élet iránt, és magáról a korszak gazdaságpolitikájáról is.

Ez a nagy érdeklődés a statisztika iránt kétségkívül Franciaországból származott, ahol a merkantilizmus fontos eszközt látott benne a hatalom birtokosainak fegyvertárában, azokéban, akinek dönteniük kellett a gazdaságpolitika irányáról. Az osztrák örökösödési háború után igénybe vették a francia Benoit-Marie Dupuy szolgálatait, aki a kormányzó és meghatalmazott miniszter rendkívüli tanácsadójaként működött Brüsszelben. Jártassága a francia adminisztrációban, kedve és tehetsége a szervezéshez és a statisztikához igen hasznosak voltak az osztrák hatalom képviselői számára. Dupuy 1753-ban tanulmányt írt az osztrák németalföldi vámokról, s ebbe belefoglalta Dél-Németalföld gazdaságának leíró statisztikáját. Az ő nyomdokában a Pénzügyi Tanács részletes felmérést készített Dél-Németalföldön.

föld iparáról, amelyet 1764-ben fejezett be. Az itt összegyűjtött adatok nagyrészt újra közölték, de már színtetikusabb formában *Dictionnaire du Commerce de la Belgique* c. munkában, amelyet Delplancq államtanácsos szerkesztett, de befejezni nem tudott, valamint Delplancq *Mémoires sur les fabriques, manufactures et autres établissements d'industrie* c., 1776-ból származó, de ugyancsak befejezetlen művében. Ez az egész statisztikai és leíró forrásanyag megbízható és viszonylag kimerítő összkepet ad Osztrák Németalföld iparáról, főképpen Mária Terézia idejében. Ezt az anyagot egybe lehet még vetni helyi vagy ágazati vizsgálatok összegyűjtött adataival, mint amilyenek az 1757-ben a dohányra, 1761-ben a gyapjúra, 1738-ban és 1784-ben a céhekre vonatkozólag készültek.

Ami minket ma itt érdekel, annak a vizsgálata, hogy milyen hatással volt a kormányzat az ipari szektorra és milyen módon járult hozzá Dél-Németalföld iparának fejlesztéséhez az ipari forradalmat megelőző évtizedekben.

A kormányzatnak több útja-módja is volt az ipar ösztönzésére és ezeket kombinálhatta is egymással, nevezetesen:

1. fenntarthatta a már létező védővámrendszert;
2. elsöpörhette a belkereskedelmet gátló valamennyi akadályt;
3. segítséget nyújthatott a vállalkozóknak;
4. maga is alapíthatott állami vállalatokat;
5. gyengíthette a céhek hatalmát;
6. fejleszthette a kocsutak és a hajózható vízi utak infrastrukturáját.

1. Mindenekelőtt, a kormányzat vámpolitikája

A 18. század elején a merkantilizmus tanai már mindenütt elterjedtek Dél-Németalföldön. A század első felében a vámkezelés rendszere a francia határon lényegében az 1670. július 18-i, az Egyesült Tartományok (Észak-Németalföld) és a Lüttichi Hercegség felé eső határon az 1680. december 21-i vámtarifán alapult.

Az 1680. évi vámtarifa, amelyet neves antwerpeni kereskedők és a holland diplomácia ösztökélésére dolgoztak ki, nem nyújtott elegendő védelmet Osztrák Németalföld iparának az angol és a holland konkurencia ellen. Ezt a vámtarifát egyébként az északi és a déli tartományok nagyon különbözőképpen értékelték. Frandria és Brabant nagyon jól jártak az Egyesült Tartományokból és Észak-Európából érkező vas és fa vámmentes behozatalával és a készáruk alacsony behozatali vámjával. Vallóniában ezzel szemben a nagyolvasztók, a szénbányák és az erdők tulajdonosai nem lelkesedtek túlságosan ezekért a tarifákért, mert számukra alacsonyak és elégtelenek voltak. Panaszaik és hatékonyabb védővámok iránti kéréseik ellenére a vallóniai kulcsiparok érdekében a vámkérdésben semmi sem történt. Sőt az 1699. április 1-én kibocsátott hirhede *Edit Perpétuel* is majdnem teljesen figyelmen kívül hagyta a vallon ipart. Csupán a régi réz és a galmáj exportját sújtó tilalom kedvezett a namuri rézműveseknek. Az *Edit Perpétuel* az 1699-ben Brüsszelben a kormány tagjainak és a tartományi székhelyek képviselőinek jelenlétében tartott gazdasági konferenciákat zárta le. Védővámokat állapított meg bizonyos termékekre, mint a só, az állatbőrök, hántolt fakéreg stb., de főleg a textilipar védelmével foglalkozott, amely a kortársak szemében még mindig a legfontosabb ipari ágazat volt. Ám tartva a szomszédos országok megtorló intézkedéseitől és a helyi partikularizmus okozta konfliktusoktól is, a kormányzat az *Edit Perpétuel*-t az 1700-as év folyamán nagyrészt visszavonta.

1700 egyben II. Károly spanyol király halálának éve is volt. Gyermektelen lévén, végrendelete, amelyben utódját kijelölte, 1702-ben valódi örökösödési háborút robbantott ki. Ez egészen 1713-1715-ig elhúzódott, és súlyos következményekkel járt Dél-Németalföldre, amely nemcsak hogy csatatér lett, hanem két rezsim ütközőpontjává is vált. Meggyűlt a baja egyfelől a Tengeri Hatalmakkal, Angliával és Hollandiával, amelyek csak Ausztriai Károlyt ismerték el a spanyol trón örökösének, másfelől pedig a francia-bajor hatalmi csoporttal, amelynek élén a szóban forgó végrendelet által törvényes örökösnek kijelölt Bourbon Fülöp és a Dél-Németalföldet Spanyolország nevében kormányzó bajor Miksa Emánuel állt. A Tengeri Hatalmak befolyása lett uralkodóvá, s csak négy hely, Nieuport, Charleroi, Namur és Luxemburg állt bajor-francia ellenőrzés alatt. Az erős angol-holland befolyás következtében vámügyekben az 1680. december 21-i vámtarifa maradt érvényben, amely rendkívül előnyös volt az Egyesült Tartományoknak és Angliának. A béketárgyalások és az 1715-ben, 1716-ban és 1718-ban megkötött barrière-szerződések ezen a helyzeten semmit nem változtattak, sőt az angol posztó és a holland pálinka behozatali vámját még tovább csökkentették. Mivel nem került sor kereskedelmi szerződés megkötésére a most már Osztrák Németalföld és a Tengeri Hatalmak között, az 1680. évi, kevéssé előnyös vámtarifa maradt érvényben az időközben VI. Károly néven német császárrá lett Ausztriai Károly egész uralkodása alatt.

A kereskedelmi kapcsolatok Franciaországgal ígéretesebbek voltak, és az 1703. március 15-i kereskedelmi szerződéshez és egy sor, az Egyesült Tartományok és Anglia ellen irányuló vámrendelkezéshez vezettek, amelyek tarifái a vallon iparnak kedveztek. VI. Károly tehetetlen volt a szomszédos hatalmakkal szemben és nem tudott Dél-Németalföld gazdasága védelmében hatékony politikát folytatni. Csak 1748, az aacheni béke után, Mária Terézia császárné uralkodása alatt, lépett fel az osztrák kormányzat erőteljesebben és önállóbban a környező országokkal szemben. A Franciaországgal folytatott kereskedelemben Osztrák Németalföld egy preferenciális statutumban megkapta a kiváltságolt nemzet minősítést, majd az aranjujezi békében (1752. június 14.) kicsikarta ugyanezt Spanyolországtól és Szardíniától is. Az Egyesült Tartományokkal és Angliával folytatott tárgyalások nehezen haladtak előre és végül nem vezettek kereskedelmi egyezményhez.

Az osztrák kormányzat 1748-tól kezdve mérsékelt protekcionista politikát folytatott, mindazonáltal vámpolitikájában mindig szem előtt tartotta saját anyagi érdekeit, minek folytán a vámilletékek jelentős bevételi forrása lettek a Kincstárnak. Az 1749. január 27-i „regulatívák” kivételével, amelyek az 1680. évi tarifáknál jelentősebb védelmet nyújtottak, a kormányzat semmiféle általános vámtarifát nem adott ki. Inkább különálló rendelkezések rendszerét alakította ki, szektoronként adva illetékmentességet. Hubert van Houtte történész szavaival: a kormány ekkor a „kis csomagok” rendszerét alkalmazta.

Nincs itt most időnk a kormány intézkedéseit szektoronként vizsgálni. Csak annyit állapítunk meg, hogy ami a vallon ipar érdekeit illeti, az északról származó vasra súlyos illeték, 100 font súlyegységre 10 forint nehezedett. Az 1761. december 17-i rendelet az angol szén behozatalára 30 sou vámot vetett ki *rasière*-enként (kb. 70 liter). Ez utóbbit azonban 1770-ben visszavonták, mert Ostende, Nieuport, Malines, Antwerpen és Lierre gyárosai és kereskedői a Pénzügyi Tanácsnál tiltakoztak ellene. A flandriai és brabanti kereskedők nagy része az Angliából és az Egyesült Tartományokból származó termékek forgalmazására és feldolgozására specializálódott. Azt állították, hogy az angol szén jobb minőségű és olcsóbb, mint

a Borinage-ból és a Charleroi-i medencéből való. Ezért az 1761-es rendeletet 1770-ben felfüggesztették, 1787-ben átmenetileg, majd egy újabb, rövid ideig tartó felfüggesztés után 1789-ben véglegesen ismét életbe léptették.

Ami az északi tartományok ipari érdekeit illeti, egymásnak ellentmondó vámtarifák születtek a lenkivittel kapcsolatba. Az Egyesült Tartományokból behozott fűrészelt fára 1751-ben kivetett, viszonylag magas vámot csak 1762-től kezdve szedték be. Ennek az volt az oka, hogy az Ostende környékén 1752-ben alapított Fűrészmalom Társaság 1761-ig nem tudta kielégíteni a fűrészelt fa iránti keresletet. Amint túljutott a Társaság a nehézségeken, a kormányzat a vám beszedése mellett döntött, de máris szembe találta magát az antwerpeni kereskedők, asztalosok és ácsok reklamációival, akik hangosan bizonygatták, hogy a Fűrészmalom Társaság túl magas áron adja a fát. Azzal is fenyegezték, hogy nem fizetik meg az „önkéntes adomány”-nak nevezett adót, s nem járulnak hozzá a kormány által 1761-ben kibocsátott kölcsönhöz. Cobenzl meghatalmazott minisztert igen bosszantotta a vámtarifái elleni tiltakozás és a brabanti partikularizmus illetlen megnyilvánulása egy flandriai vállalattal szemben. Ezért úgy döntött, hogy Antwerpenben is felállítat fűrészmalomokat és ezeket mentesíti a nyersfára kivetett behozatali és a fűrészelt fára kivetett kiviteli vám alól. Világos, hogy a kormányzatnak a vámpolitika terén sokszor lavíroznia kellett, hogy kielégítse a különböző, egymásnak gyakran ellentmondó igényeket.

Az osztrák kormányzat vámpolitikáját tehát joggal nevezhetjük következetlennek, empiristának és pragmatikusnak. Tény azonban, hogy a korszak felelős vezetőinek legfőbb célja az volt, hogy ne riasszák meg a környező hatalmakat, és hogy az ország belsejében a kereskedők és a vállalkozók — gyakran ellentétes követeléseik ellenére — mégis hajoljanak a kompromisszumokra. A kormány tehát olyan pragmatikus vámpolitika mellett döntött, amely figyelembe veszi a valós gazdasági helyzetet, és nem áll szemben a kor általánosan elfogadott gazdasági nézeteivel és elméleteivel. Kétségtelen, hogy ezekről a kortársak által megfogalmazott gazdasági elméleteket a kormányörök tökéletesen ismerték.

2. A gazdasági életben volt számos, a belkereskedelmet gátló tényező is.

Az osztrák kormányzat második célja ezeknek az elsöprése volt

A behozatali és kiviteli vámokon kívül még sok különféle illeték nehezdedt a belkereskedelemre, mint az út- és hídvámok, amelyeket a tartományok, az uradalmak és a városok szedtek. Minthogy ezeket minden esetben az uralkodó engedélyezte, eltörlésük elvben nem okozhatott volna túl sok nehézséget a kormányzatnak. A valóságban azonban a dolog nem volt ilyen egyszerű. Ami az út- és hídvámokat illeti, a tartományi rendek gyakran ezeknek a bevételeiből fizették a saját adójukat a királynak. Érthető tehát, hogy a kormányzat húzódozott ezek eltörlésétől. Csak a namuri „hatvanad”-ot, a grófságon át szállított minden áruféleséget sújtó *ad valorem* illetéket törölte el 1783-ban. Az uradalmi és községi illetékek nem tűntek el, a megváltásokra történt számos kísérlet ellenére sem. A *Junte des Requetes et des Administrations* jelentései is jól tükrözik, milyen fontosnak tartotta a kereskedelem fejlődéséből fakadó problémákat és az adórendszernek a kor elsődrendű szükségleteihez való alakítását. Ennek ellenére csak 1783-ban, a semleges Osztrák Németalföld számára gazdaságilag kedvező amerikai Függetlenségi Háború idején közöltek egy jelentést a regionális és helyi vámrendszerről, és ebben mindenféle út- és hídvám

eltörlése mellett szálltak síkra. Ezeknek a számát ugyanis az időközben kényelmesen járhatóvá tett út- és csatornahálózat még megszorította, mivel karbantartásukat a nagy közmunkákat gyakran kezdeményező hercegségek és városok ezekből a vámokból fedezték. Ám a belföldi vámrendszer reformját célzó minden igyekezet, néhány szerencsés kivételtől eltekintve, sikertelen maradt.

3. A harmadik eszköz, amelyet a kormány a gazdasági élet fellendítésére alkalmazott, a vállalkozóknak nyújtott segítség volt

A már működő iparágak kellő védelmet, az új vállalkozások pedig lelkes bátorítást kaptak. Az osztrák kormányzat a vállalkozókat különféle kedvezményekkel segítette, pl. mentesítette őket a nyersanyagok behozatali és a késztermékek kiviteli vámja alól, kizárólagos privilégiummal (*octroi d'exclusivité*) ruházta fel őket, kölcsönöket és pénzügyi támogatást nyújtott nekik. Néha még fel is emelte azoknak a külföldi termékeknek a behozatali vámját, amelyekkel az ország új vállalatainak meg kellett mérkőzniük. A kizárólagos privilégiumok, amelyek monopolhelyzetet teremtettek, egyre ritkábbak lettek. A század közepe felé Bécsben is, Brüsszelben is egyre inkább eltávolodtak a monopólium doktrínáitól: hozzászórtak a gondolathoz, hogy a vállalkozások szabad versenye egészségesebb, és lendületet ad a gazdasági mozgásnak. A pénzügyi támogatások megritkultak. Mindazonáltal több vállalat, így az ostendei Fűrészmalom Társaság, a tournai-i Peterinck porcelánmanufaktúra és a vilvordei savgyár története azt bizonyítja, hogy a kormányzat a maga pénzügyi intervencióját néha elkerülhetetlennek tartotta.

4. A kormányzati segítség még messzebb is mehetett és kiterjedhetett állami vállalkozások alapítására olyan területeken, amelyeket a magánszektor elhanyagolhatónak tartott

A kormányzat csak ritkán kezdeményezte állami vállalatok alapítását. Cobenzl Károly gróf meghatalmazott minisztersége idején (1753-1770) több ilyen vállalatot létesített. Az ostendei sófinomító, a brüsszeli salétrom- és az ugyancsak brüsszeli választóvíz-, a vitriol- és rézgálicgyár, valamint a borókapálinkafőzők Nieupoortban, Brüggében, Eekloban és Waastenban neki köszönhették keletkezésüket. Legtöbbjük nem volt sikeres. Lotharingiai Károly kormányzó is építtetett manufaktúrákat tervreni parkjában: egy pamutvászon és tapétapapírnyomót, fajansz- és porcelánmanufaktúrát, rézdrótvonó műhelyt, nyomdát és könyvkötészetet. Selyemhernyótenyészetet is létesített a parkban, hogy az lássa majd el a selyemgombolyítót és a selyemharisnyagyártó műhelyt, amelyeket ugyancsak felépíttetett. E vállalkozások mindegyike óriási összegekbe került és egyik sem hozta meg a várt kereskedelmi hasznot. Alapítójuk kívánságára halálakor, 1780-ban, valamennyit feloszlatták.

5. A gazdaság újjászületése elképzelhetetlen a kézműves céhek hatalmának gyengítése nélkül

A 18. században a céhrendszer még szilárdan tartotta magát Dél-Németalföld legtöbb városában, de sok helyütt már megmerevedett és elavulttá vált. Céhrendszer volt az élmezőny iparban és a kiskereskedelemben (mészárosok, pékek, sörfőzők stb.), az építőiparban, a fuvarozásban, és természetesen a textiliparban.

Egyes céhek persze megszűntek, mert amit előállítottak, már idejét múlta, de nap mint nap születtek újak. Az ízlés és a divat változása például mindenféle új szövet megjelenését követelte, ezekhez azután megfelelő szakemberek is kellettek. Így egyetlen posztó készítő cég helyett, amely eredetileg a termelés minden ágát felölelte, egész sor, a textilszakma különböző ágazatait képviselő cég keletkezett, s ezek aztán siettek szigorúan körülhatárolni működési területüket. Ez természetesen mindenféle szabálysértésnek adott tápot, amelyekből végeláthatatlan, rengeteg pénzt elnyelő és végül is csak a cég belső szerkezetét gyengítő perek lettek. Nem csak a textiliparnak kellett ezzel a frakciós szellemmel, viszálykodással és hanyatlással megküzdenie, a többi iparág is hasonló problémákkal találta szembe magát.

Mindehhez még hozzájárult az új ipar megjelenése, amely teljes függetlenségben fejlődött, nem kötötték a céhek korlátozó előírásai, és a kormányzat anyagi támogatását is élvezte. Ráadásul a városi céheket még az a veszély is fenyegette, hogy a vidéken meglepült és minden testületi korlátozástól mentes nagy exportvállalatok kezdték prosperálni és elvitték a városi mesterségeket orra elől piacaik nagy részét.

A városi céhek a dolgok illetően állására azzal reagáltak, hogy nagyon zárt, exkluzív körökbe csoportosultak, még jobban megszigorították a céhbe való felvétel feltételeit, felemelték a tagsággal kapcsolatos költségeket, növelték a terheket, és már azon voltak, hogy örökölhetővé teszik a „mester” címet. Ez az önfenntartási ösztön diktálta görcsös védekezés hosszú távon nem használt a céheknek, de egy ideig még fenn tudtak maradni, mert a kormányzat megerősítette, sőt gyakran még növelte is kiváltságait. A céhek gyakran részét alkották a városi tanácsoknak, amelyek képviselőiket a rendi gyűlésbe küldték az adók megszavazására. A céhek jóindulata tehát fontos volt a kormányzat számára ... és szép szóval többre megy az ember. De lassanként a kormányzat és különösen Cobenzl meghatalmazott miniszter arra a meggyőződésre jutott, hogy az általános gazdasági érdek fontosabb, mint a városi céhek néhány tagja, és végül egy kimondottan céhelles politika mellett döntöttek. Ennek ellenére a kormányzerveknek nem ment könnyen a céhek hatalmának meggyengítése. Erre vall a következő történet: A charleroi-i rézművesek majdnem tehetetlenek voltak a namuri rézműves cég befolyásával szemben, amely magának követelte a rézműves munka kizárólagos jogát az egész grófságban. A namuri rézművesek mindent elkövettek, hogy a charleroi-iak ne gyárthassanak rézkazánokat a szénbányákba beszivárgó víz kiszivattyúzására szolgáló tűzgépekhez, ezért még pert is indítottak. Hét évig tartott, amíg a kormányzat — amely meg volt győződve arról, hogy a namuriak követelése gátolja Charleroi ipari és kereskedelmi fejlődését — 1773-ban megszabadította Charleroi rézműveseit a namuri cég gyámkodásától. 1784-ben, II. József császár uralkodása alatt, a céhrendszer végleg el lett temetve.

6. Az új vállalkozások támogatása, az ipar és kereskedelem felvirágoztatása ... értelmetlen lett volna az út- és csatornahálózat kiépítése nélkül

Bár maga a kormányzat csak ritkán kezdeményezett útéptést, attól tartva, hogy ezzel túlságosan megterheli az államkincstárt, mégis nagy figyelmet szentelt a kérdésnek és a lehető legnagyobb mértékben bátorította a regionális és városi hatóságokat közmunkák megindítására. Az erre vonatkozó tervek kivitelezhetőségét a legnagyobb gonddal vizsgálták meg mind finansiális, mind műszaki szempontból. A kormányzat felhatalmazást adott a robotmunka útéptéshez és útkarban-

tartáshoz való felhasználásra, és a felvett kölcsönökre az út- és hídvám-koncessziók szolgáltak fedezetül. Az osztrák uralom végén Osztrák Németalföld 2482 km hosszú, kocsizható úthálózattal büszkélkedhetett, ami a spanyol korszakhoz képest jelentős fejlődés volt és nagy segítségére volt a kereskedelemnek és az iparnak. Cobenzl befolyásának ebben nagy szerepe volt, de az nem adatott meg neki, hogy a kereskedelem kiterjesztését leginkább gátló akadályt megszüntethesse: nem tudta elérni a hajózási zárlat feloldását a Scheldén. Meg kellett elégednie Ostende, Brügge és Gent kikötőinek fejlesztésével. 1750 és 1770 között a Brügge és Gent közötti csatornát kimélyítették és mindkét városban leágazásokkal bővítették. Leuven egy, a várost a Rupellel összekötő csatornával gazdagodott s így a szárazföldi és a vízi közlekedési utak összekötő pontja lett. A Dendre-t hajózhatóvá tették. Sok terv azonban mégis csak terv maradt és Vallónia hajózható vízi úthálózata nem javult meg. Bár a hajózás a Sambre, a Meuse, az Ourthe, a Vesdre és az Amblève folyókon nehéz és igen kockázatos volt, csatornákat nem ástak, folyókat nem tettek hajózhatóvá, ami a virágzó vallon iparnak nagy kárára volt.

Mint bevezetőben mondtuk, az osztrák kormányzat különböző módokon avatkozhatott be a gazdasági életbe, hogy a kereskedelmet és az ipart fellendítse. Vámpolitikája, a vállalkozóknak nyújtott segítsége és a közlekedés infrastruktúrájának koordinálása és fejlesztése terén kifejtett igyekezete volt a legsikeresebb, legalább is Mária Terézia uralkodása alatt. II. József csak rövid ideig ualkodott. Indulatos és despotikus magatartását dél-németalföldi alattvalói rosszul fogadták, a közhangulat megromlott és erős ellenzékiességbe csapott át. A brabanti forradalom 1789-ben maga után vonta a kormányzat bukását és meghúzta a vészharangot Dél-Németalföld osztrák uralma felett. De ez az uralom időközben, és különösen Mária Terézia uralkodása idején, már előkészítette a terepet a hamarosan kirobbanó ipari forradalom számára. Belgium lesz valóban az első ország az európai kontinensen, amely Anglia példáját követve elindul az ipari termelés növelésének, korszerűsítésének és gépesítésének útján.